

SZÉNÁSI ZOLTÁN*

A hagyomány mint a maga-mentség leleménye

Babits Fortissimojáról

A *Fortissimo* fogadtatástörténete, különösen annak első fázisa, igen pontosan dokumentált. (TÉGLÁS 1996; 239–272) A vers a Nyugat 1917. évi március 1-i számában jelent volna meg, a lapot azonban a következő napon keltezett bírói végzés értelmében elkobozták, s a költő ellen „vallás elleni vétség miatt” eljárást indítottak. A március 6-án megtartott nem nyilvános tárgyalás után a Nyugat megjelenhetett, de az eredetileg 494–495. oldalakra tördelt vers helyének üresen hagyásával. A hagyomány problematikájával foglalkozva érdemes megjegyezni, hogy az elkobzott Nyugat az Arany János születésének centenáriuma szerkesztett emlékszám volt, melyben – többek között – olvasható volt Babits *Arany életéből* című esszéje is, s ugyanebben a lapszámban jelent meg Ady egyik legismertebb háborús verse, az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* is, melynek apokaliptikus víziója láthatólag nem sértette a hatóság vallási érzékenységét, szemben Babits *Fortissimo*jával.

A háborús cenzúra tiltásának köszönhetően a vers disszeminációja¹ a nyilvánosság hagyományos fóruma helyett más csatornákon folyt tovább. A betiltásról beszámoló baloldali lapok újságírói, s a Babitsot a Pesti Naplóban védelmébe vevő Hatvany Lajos, valamint a *Fortissimo* istenkáromlását Fenyő Miksának írt levelében megerősítő Riedl Frigyes is ismerte a verset, utóbbi második, erre vonatkozó levelében azt is megjegyzi: kapott egy olvashatóbb kéziratot, amely alapján korábbi álláspontját megerősítheti. A vers tehát az elkobzás ellenére közkézen forgott, Babits hagyatékában több levél is található, melyben kéri a költőt, küldje el elkobzott versének másolatát. Babits valószínűleg ezeknek a kéréseknek igyekezett is eleget tenni, ennek köszönhetően több gépiratos másolata ismert a versnek. A *Fortissimo* a betiltást követően először német nyelven Horváth Henrik fordításában látott napvilágot, majd a háború végével, az őszirózsás forradalom után a Nyugat 1918. december 1-i száma közölte újra.

Annak érdekében, hogy pontosan lássuk: mi lehetett a háborús cenzúra számára Babits *Fortissimo*jában közbotrány okozására alkalmas, érdemes az inkriminált „verses közlemény”

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A *disszemináció* fogamát itt a szó eredeti jelentésében ’szóródás-’, ’szétszóródás’, illetve ’terjesztés’-knt értem, érdemes azonban megjegyezni, hogy a fogalomnak létezik derridai disszemináció-fogalmából levezetett, a textológiai tevékenységre vonatkoztatott jelentése is, mely a metafilológiában a kritikai kiadások elburjánzásából példázott eltérés és ismétlés kombinációjaként érti a fogalmat. (GURD 2014; 652–653)

tartalmának összefoglalását a végzésből idézni: „a Btk. 90. §-ában, annak első bekezdésében meghatározott vallás elleni vétség tényálladékát magában foglalja, ama versében, melyben azt mondja, hogy ha az Istenhez intézett ima és sírás hasztalan – mi férfiak káromkodni is tudunk még; cibáljuk, verjük a süket Istent szókkal – mint az égő házban horkoló gazda.”(TÉGLÁS 1996; 241) Babits egykori egyetemi tanára, Riedl a versnek ugyanezeket a passzusait kifogásolja, s kiemeli Isten ábrázolásának túlzott antropomorfizmusát. Mindkét bírálat tehát elsősorban az Istenhez való viszony artikulációját, a versben megalkotódó istenképet és a hitgyakorlat több évszázados hagyományokra épülő formáinak szubverzív negligálását kifogásolja.(TÉGLÁS 1996; 259–260)

Valószínűleg a Nyugat elkobzása és megcsönkített megjelenésének engedélyezése közötti néhány napban keletkezett az az önvédő írás, (CSÉVE, KELEVÉZ, MELCZER, NEMESKÉRI 1993; 406) melyet Babits – Rába György feltételezése szerint (RÁBA 1983; 137) – a Nyugatban szeretett volna megjelentetni, de a lap szerkesztői ezt a jogi processzus szempontjából nem tartották volna szerencsés stratégiának. Az *Istenkáromlás* címen ismertté vált esszé ennek következtében a költő életében nem jelent meg, a hagyatékban talált gépirat alapján csak 1973-ban publikálta Gál István.

Babits ebben az írásában utal arra az esetre, amikor 1911-ben a Népszavában a Mária Kongregációba való belépéssel vádolták meg, melyre a *Művészet és szabadság* című Nyugatban megjelent cikkével válaszolt. Ekkor mondanivalóját az autonóm művész öntudatával fogalmazta meg, a személyét ért támadást a szabadságra törekvő művészet és a lényegénél fogva mindig szabadságellenes politika ellentétébe állította be. Az írás záró bekezdésében a következőket olvashatjuk: „Uraim! ha nekem tetszik a katolicizmus, önöknek abba semmi beleszólásuk; ha önök a művészet iránt érzékkel bírnának, gyönyörködnének velem abban, amiben én is gyönyörködöm, s ezzel talán nem is vétenének a szent szocializmus ellen. Követelem magamnak azt a jogot, hogy mindenben gyönyörködhessen, még az önök mulatságos korlátoltságában is. És követelem magamnak azt a jogot, hogy ne kelljen tartoznom semmiféle klikkbe, ahol a szabadságot megkötik.” (BABITS 1911; 782) 1917-ben éppen a másik irányból ért támadásra az önvédelmét is másképpen kellett megszerveznie: ezúttal saját hívségét kellett igazolnia, s azt, hogy az adott történelmi helyzetre vonatkozóan minden szempontból, tehát az intézményesült vallás és a szépirodalom szempontjából is érvényes választ adott. Babits érvelésének kiindulópontja ezért a *Fortissimo* versbeszélőjének nyelvi gesztusaiban megalkotódó attitűd őszinte hívségének hangsúlyozása: „A világháború halmozott és véget érni nem akaró szörnyűségei éppen a hívő lélekben okoznak nagy megrendülést; az ateista, kinek számára a Gondviselés semmit sem

jelent, nem érezheti annyira lehetetlennek, borzasztónak a dolgot, nem annyira egész világképét romba dőltnék vagy megingottnak, mint a hívő. Éppen a hívő az, akinek szeme és keze önkénytelen az ég felé emelkedik: Hát nincs Isten? vagy süket? vagy alszik? Az Istenhez szól a léleknek e felkiáltása; és ha a lélek nem hinne Istenben, nem fordulna így hozzá, nem kiáltana így.” (BABITS 1978; 467) A bírói eljárásra adott válaszát tehát Babits nem az irodalom autonómiájának kinyilatkoztatására alapozza, adott jogi-történelmi szituációban a *Fortissimot* „verses közlemény”-ként aposztrofáló joggyakorlattal szemben ez – vélhetően – gyenge érv lett volna. Abban azonban ahogy Babits a maga mentségére írt esszéjét strukturálja, az önigazolásra szolgáló bibliai és szépirodalmi művek kettéválasztásával jelzi: két egymástól független kánon felől is meg tudja védeni magát és saját műalkotását, noha egyértelművé teszi azt is, hogy a *Fortissimo* „mintaolvasója” nem a jogi paragrafusok alapján ítélő bíró: „[a]z én versem megítélésénél – írja – költői példák és szempontok után kell menni.” (BABITS 1978; 468)

Írásában Babits először az Istentől való elhagyatottság tapasztalatának vallásos megfogalmazásaira idéz szövegpéldákat a Bibliából. Elsőként a Jeruzsálem pusztulása fölött megrendült Jeremiás siralmait, majd a 22. zsoltárt említi, melynek egy sorát („Eloi, Eloi, lamma szabaktáni?”) Máté (Mt 27,46) és Márk (Mk 15,34) evangéliumai szerint a kereszten szenvedő Krisztus is idézi. A Pesti Naplóban a Nyugat elkobzására reagáló, s Babitsot védelmébe vevő Hatvany Jób könyvének kontextusába helyezi bele a *Fortissimo* elkobzása körül kialakult szituációt, apológiája szerint a költő maga Jób, akit az Úr csapásait látva saját barátai oktatnak ki: „nem értették és megfedék és gúnyolák és képmutatónak és Isten káromlónak vádolák az Úr igaz szolgáját, aki az ő megpróbáltatásának napján az Úr felől igazán szólt.” (TÉGLÁS 1996; 244) Mindhárom ószövetségi szöveghely alkalmas arra, hogy a Babits-vers beszélőjének szituációját és a megszólalás modalitását igazolja. Más szempontból, de tanulságos az is, hogy a fent említett passiójeleneten kívül a költő egyetlen újszövetségi példát sem említ.

Meglepő, hogy Babits maga nem hivatkozik Jób példájára, van azonban egy másik bibliai szöveghely is, melyet nem említ, holott a *Fortissimo* szempontjából szintén releváns szövegek közötti összefüggésekre világíthatna rá. A Királyok I. könyvében olvasható történet szerint Illés próféta úgy térítette vissza az igaz Isten tiszteltére a zsidókat, hogy a nép előtt Karmel hegyén „párbajra” hívta ki Baál isten papjait. Ő és a papok is egy-egy oltárt építettek, hogy a saját istenüknek áldozzanak, de a levágott bikát nem volt szabad meggyújtani, imával kellett kérni az istent, hogy adjon jelet, s gyűjtse meg az oltárra tett áldozati állatot. Baál papjai hiába szólították urukat, nem kaptak feleletet, Illés pedig a következőképpen gúnyolta

őket: „Szólítsátok hangosabban, hiszen isten! Hátha belemélyedt gondolataiba vagy kiment, esetleg úton van vagy éppen elaludt, és föl kell ébreszteni.” (1Kir 18,27) Baál azonban nem válaszol papjainak imájára (alvó isten), mert az Úrral ellentétben hamis istenként nem létezik (kvázi halott), s a próféta gúnyolódásában megtaláljuk az alvó isten képzetét is, mely a *Fortissimonak* is központi versszerező eleme. Az Istenhez szóló ima hangerejére vonatkozó utasítás (hangosabban – fortissimo) és két meghatározó motívum (alvó, halott isten), mely miatt Babits-verse inkriminálódott, megtalálhatók tehát az idézett ószövetségi részletben, a *Fortissimo* mégsem hívja elő az ószövetségi textusban foglalt tejes szituációt, sőt lényeges különbség figyelhető meg a beszédhelyzetet tekintve. Illés próféta annak tudatában gúnyolja Baál papjait, hogy meg van győződve róla: az Úr az igaz Isten, aki majd válaszol a hozzá szóló imára, ahogy ez az idézett jelenet folytatásában meg is történik: „Illés próféta előlépett és felkiáltott: »Uram, Ábrahám, Izsák és Izrael Istene! Nyilvánítsd ki a mai napon, hogy te vagy az Isten Izraelben, én a te szolgád vagyok, s ezeket mind a te szavadra teszem! Hallgass meg, Uram, hallgass meg! Engedd, hogy ez a nép fölismerje: te, az Úr vagy az Isten, te téríted meg a szívét.« Erre tűz hullott az Úrtól, megemésztette az égőáldozatot és a máglyát, még az árokban levő vizet is elnyelte.” (1Kir 18,36–38) A Babits-vers beszélőjének beszédshituációját viszont éppen az isteni gondviselés elmaradása miatti megrendültség és kétségbeesés határozza meg, az Isten némasága az ő saját gyötrő világtapasztalata. Magamentségében vélhetően ezért sem hivatkozott Babits Illés próféta példájára, s nyilvánvalóan azért sem, mert a bibliai történet Baál papjainak legyilkolásával végződik, s ez alapvetően ellentétes Babits humanizmusával és az erőszaknak a gondviselő ébresztésében kifejeződő egyértelmű elutasításában. A fentebb jelzett intertextuális kapcsolatok mellett tehát azért is fontos Illés példáját említeni, mivel a *Fortissimo* ezen az implicit módon már magában foglalja a későbbi, próféta alakjában megfogalmazódó költői szerepértelmezés problematikájának néhány alapmotívumát.

Maga-mentő írásának második felében egy másik kánon, a szépirodalom felől olvassa újra saját versét Babits, s azt igyekszik bizonyítani, hogy a *Fortissimo* nem ellenkezik nagy költők „hagyományossá vált gyakorlatával”. (BABITS 1978; 469) A klasszikus magyar irodalom legfontosabb alkotóival (Kölcsyvel, Vörösmartyval, Arannyal, Petőfivel, Madáchcsal), valamint Goethével példázza annak jogosultságát, hogy a költő versbe foglalhatja azt a létsituációt is, amikor az én és a világ harmóniája megbomlik. A szövegszerűen idézett versekben (Petőfi *Az apostolában*, Vörösmartytól „Setét eszmék borítják eszemet...” kezdetű versben és Arany *Bolond Istókjának* második énekében) előfordulnak olyan kijelentések, melyek a *Fortissimoban* kifogásolt istenkáromláshoz hasonlóak. Goethe *Prometheusa* ugyan

antik szcenikával, de az isten ellen lázadó ember alakját viszi színre, s ez a hivatkozás azért is fontos Babits számára, mivel a titán monológjában szintén megjelenik az alvó isten képzete. A szerzői lista kiválasztásának szempontja egyértelmű: Babits olyan költőkre hivatkozik, akik a népnemzeti tradicionalizmus kánonjában is kiemelt helyet foglalnak el, mégis felfedezhetők náluk olyan szöveghelyek, amelyek miatt a *Fortissimo* okán ellene bírói eljárást indítottak.

Hasonlóan a biblia szöveghagyományra történő hivatkozáshoz, ebben az esetben is tanulságosak az elhallgatott párhuzamok. Babits idézi Vörösmarty *Emlékkönyvbe* című versét, melybe szó szerint előfordul az „istenkáromlás” kifejezés, az 1949. október 10-re datált költemény (csakúgy, mint a valószínűleg egy évvel későbbi *Előszó*) azonban a nemzeti tragédia költői feldolgozásaként volt olvasható, s így illeszkedett a népnemzeti tradicionalizmus kánonjában helyet kapó Vörösmarty-képbe. Nem említi azonban Babits *A vén cigányt*, amely pedig poétikailag legközelebb áll a kései Vörösmarty-lírából a *Fortissimo*hoz: a Vörösmarty-vers beszélője a cigányt instruálja arra, hogy olyan dalt húzzon neki, ami megfelel a világ diszharmóniájának, Babitsnál hasonló hangnemben a költői én a vele a sorsközösséget alkotó nőket és férfiakat buzdítja minél hangosabb imára és káromlásra, s a nők karához szólva – csakúgy, mint *A vén cigányban* – természeti képek szolgálnak a beszélő reményei szerint az alvó Istent felébresztő sírás érzékeltetésére:

Véred forrjon mint az örvény árja,
Rendüljön meg a velő agyadban,
Szemed égjen mint az üstökös láng,
Húrod zengjen vérszél szilajabban,
És keményen mint a jég verése,
Odalett az emberek vetése.
[...]
Tanulj dalt a zengő zivatartól,
Mint nyög, ordít, jajgat, sír és bömböl,
Fákat tép ki és hajókat tördel,
Életet fojt, vadat és embert öl;

(*A vén cigány*)

sírjatok irgalmatlanul:
ne oly édesen mint a forrás,
ne oly zenével mint a zápor,
ne mint a régi Niobék:
hanem parttalan mint az árvíz,
sírjatok vagy a görgeteg
lavina, sírjatok jeget,
tüzet sírjatok mint a láva!

(*Fortissimo*)

Nem tartom valószínűnek, hogy Babitsnak ne tűntek volna fel ezek a párhuzamok, különösen mivel az egy évvel korábbi *Húsvét előttben* a „pokoli malom” képével intertextuálisan is megidézi Vörösmarty költeményét. Az elhallgatásra magyarázatot az adhat, hogy Babits

védekezése a jogi eljárásban is irodalmi szempontokat érvényesített, s az őt elítélő hatalomhoz annak a népnemzeti tradicionalizmusnak a kánonját rendelte, mellyel néhány évvel korábban a kései Vörösmarty felérétékelése mellett érvelt. Míg Gyulai Pál *A vén cigányt* dagályosnak s a korábbi Vörösmarty-versekhez képest formailag is kevésbé sikerültnek ítélte, (GYULAI 1908; 215) addig Babits és több nyugatos szerző a népnemzeti tradicionalizmussal szembeni saját legitimiációs bázisát a klasszikus magyar irodalmi hagyományból a kései Vörösmartyban találta meg, (KAPPANYOS 2007;342) a *Fortissimo* megjelenése utáni jogi eljárásban viszont Babits számára *A vén cigányra* való hivatkozás gyenge érvek minősülhetett volna.

Legalább még egy verset említhetünk, mely hiányzik Babits maga-mentő érveléséből, ezúttal azonban az elhallgatás egészen magától értetődő. Baudelaire *Szent Péter nemet mond* című versére érthetően nem hivatkozhatott Babits, hiszen a konzervatív szemléletű hatalom számára, mely a *Fortissimo* miatt ellene eljárást indított, az említett Baudelaire-vers még inkább botrányosnak minősült volna, s a francia költő – szemben Goethével – nem volt része a népnemzeti tradicionalizmus világirodalmi kánonjának sem. A *Szent Péter nemet mond* nyitó versszakaiban Isten mint vérszomjas és zsarnoki hatalom jelenítődik meg, aki a szenvedések oka, és akit nem zavar az átkot sem:

Hogy veszi Isten a sok átkot és keservet,
mely szeráfjaihoz napra-nap felüvölt?
Mint tirannus, akit bor s hús habarcsa tölt,
csak alszik átkaink szelíd zenéje mellett.

Kínkamrák s vérpadok hörgő és rémteli
orkánja kellemes karének bizonyára,
hiszen mindaz a vér, mely gyönyörének ára,
máig se tudta az ég szomját oltani!

Babits verse közel sem annyira szubverzív, mint Baudelaire-é, mely a szenvedések okát éppen az istenségben jelöli ki, míg a Babits-vers lírai énje végső soron tőle várja a szenvedések megszüntetését. A *Fortissimo* a konkrét történelmi helyzet (az első világháború okozta értelmetlen szenvedés és pusztítás) okán a teológia lényegét érintő problematikára, az ún. teodícei kérdésre reflektál: a gondviselő Isten jóságával hogyan egyeztethető össze az ártatlanok evilági szenvedése? (VISY 2016) A *Fortissimo* válasza a keresztény-nemzeti érzület számára radikális, a tradicionális vallásgyakorlat áhítatos hangnemétől eltérő s a modernség világtapasztalatát (lásd a Nietzsche utalást) is artikuláló autonóm költői megnyilatkozás, melynek teologikuma abban az összefüggésben ragadható meg, melyet

Johann Baptist Metz a második világháború tapasztalata alapján fogalmaz meg: „úgy is beszélhetünk Istenről, hogy a többiek, az igazságtalan szenvedést viselők, a történelmi áldozatok és legyőzöttek megmeneküléséért kiáltunk.” (Metz, 2008, p. 18) A *Fortissimo* teológiai-poétikai innovációja ebben a „kiállásban” artikulálódik, lép túl az esztétizáló modernség keretein is, s kerül közel az expresszionista avantgárdhoz.

Végezetül: Babits *Fortissimo*jának utóéletében két korábbi történetyszál ér egybe. A *Játszottam a kezével* című vers miatt Rákosi Jenő által 1915. október 20-án indított sajtóhadjáratot, melynek következményeként a hazafiatlansággal megvádolt Babits tanári állását is elveszítette. A költő visszaemlékezéséből úgy tudjuk, *Játszottam a kezével* zárlatát direkt provokatívnak szánta, (TÉGLÁS 1996; 8) s ebből a szemszögből sem férhet kétség ahhoz, hogy Babits tudhatta: a *Fortissimo* szubverzív hangja milyen következményeket vonhat maga után. A másik szál az az 1916-ban publikált kritika jelenti, melyben Babits Kassák avantgárd lapját *A Tettet bírálja*. A *Ma, holnap, irodalom* című írásában többek között a hagyomány nem kellően elmélyült ismeretét veti az új irodalmi mozgalom szemére, s a szabadvers-forma alkalmazásában megragadható hagyománytagadás szándékát éppen azzal kívánja relativizálni, hogy egy formatörténeti áttekintés keretében Szent Ferentől Walt Withmanig, valamint Vajda Pétertől Petőfiig és Jókaiig terjedő hagyománysort ír le, melybe Kassák és követői – akkor is ha ezzel ők maguk nincsenek tisztában – beletartoznak. Szemben az avantgárd formabontásával Babits irodalomszemlélete egy mérsékeltebb modernség keretében a hagyományt innovatívan újraíró, saját előzményeire is reflektáló írásművet preferálta, s erre mindenekelőtt saját költészete szolgálhat példával a *Levelek Iris koszorújából* című kötetétől kezdve a *Jónás könyvéig* bezárólag.

Kiadás

BABITS Mihály (1978): *Esszék, tanulmányok*. Budapest, Szépirod. Kvk., 466–471.

Irodalom

BABITS Mihály (1911). *Művészet és szabadság*. *Nyugat*, 21, 782.

CSÉVE Anna, KELEVÉZ Ágnes, MELCZER Tibor, NEMESKÉRI Erika (1993). *Babits Mihály kéziratái és levelezése. Katalógus*. 1. kötet. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, MTA Irodalomtudományi Intézet.

GURD, Sean Alexander (2014). *A radikális filológiáért*. Ford. Vadas András, *Metafilológia II: Szerző, könyv, jelenetek*. Budapest, Ráció Kiadó, 639–664.

- GYULAI Pál (1908). *Dramaturgiai dolgozatok*. 1. kötet. Budapest, Franklin Társulat.
- KAPPANYOS András (2007). Egy romantikus főmű késedelmes kanonizációja, 1853–1854. Vörösmarty Mihály: Előszó. In Szegedy-Maszák Mihály, Veres András (szerk.), *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, Gondolat Kiadó, 341–354.
- METZ, Johann Baptist (2008). *Memoria passionis. Veszélyes emlékezet a pluralista társadalomban*. Budapest, Vigilia.
- RÁBA György (1983). *Babits Mihály*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- TÉGLÁS János (szerk.) (1996). *A vádlott: Babits Mihály. Dokumentumok, 1915–1920*. Budapest, Universitas Kiadó.
- VISY Beatrix (2016). A vers mint antipropaganda. Babits Mihály: Fortissimo. *Irodalomtörténet*, 3, 339–349.